

LES ESGLÉSIES DE SANT PAU, SANT VICENÇ I SANTA MARIA D'ÈGARA. NOVES PERSPECTIVES D'ESTUDI QUE OFEREIX EL DIPLOMATARI DE SANT PERE I SANTA MARIA D'ÈGARA¹

Joan Soler i Jiménez

Les presents propostes són el producte de cinc anys de recerca sistemàtica al voltant dels documents altmedievals de les esglésies de Sant Pere. Un gran èxit va ser, ja fa un parell d'anys, la publicació del diplomatarí de les esglésies d'Ègara. Mirant de seguir una dinàmica de treball continuat i crític, de polir les idees que es tenen i que es construeixen entorn de la història medieval de Terrassa, a continuació provarem d'oferir noves perspectives d'estudi, no només de les esglésies de Sant Pere (procurant d'evitar, de nou, una mirada excessivament museística i patrimonial al recinte, i de dotar-la del contingut històric necessari per tal d'incitar al reciclatge del coneixement i la recerca), sinó també de tot el territori del *Terracium castellum* i del *castrum Terracense*, al principi (segles IX-X), i del *castrum Terracie*, durant els segles X-XII.

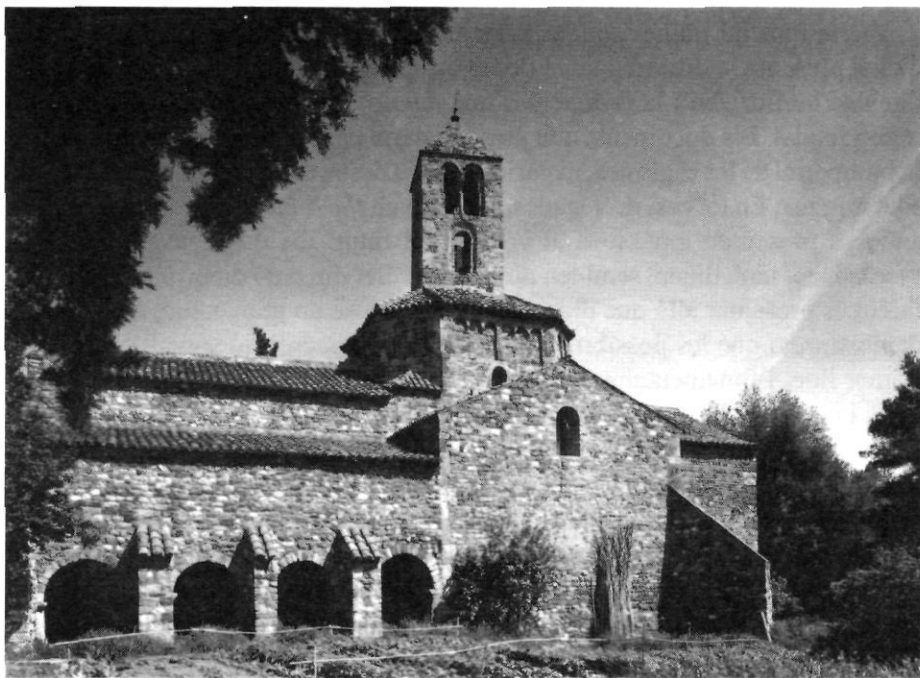
Volem mostrar quines són les principals novetats que per a la història medieval presenta la documentació de les esglésies de Sant Pere, i sobretot per a l'anàlisi de l'origen i la formació d'una *domus*: una casa eclesiàstica dins un règim feudal. Els documents que presentem no parlen directament de l'origen baiximperial de les esglésies, ni parlen del seu desenvolupament durant la baixa edat mitjana. En tot cas, de vegades, fan com un *flash-back* cap als seus orígens antics, i presenten intuïcions al voltant del futur. Els documents són textos escrits i, per tant, diuen, semblen dir, poden voler dir, o no diuen pas. El que ara farem és presentar allò que diuen d'entrada, sense un gran esforç de lectura, i demostrarem que les possibilitats d'aquesta documentació són altíssimes. En primer lloc, i fonamentalment, per a refer la història de les esglésies de Sant Pere, i en segon lloc, per a refer la història medieval de Terrassa.

Fa deu anys el I Simposi Internacional (i malauradament l'únic fins ara) sobre les esglésies de Sant Pere es va fer ressò d'una mancança, i era precisament la de la documentació medieval relativa a les esglésies. Avui, amb l'edició del present diplomatarí, la del diplomatarí del monestir de Sant Llorenç del Munt i la del diplomatarí de la cartoixa de Montalegre, ens trobem en una situació única a tot el territori català. Són ben pocs els indrets que disposen de tantíssima documentació altmedieval original com el terme de Terrassa, i, malgrat aquesta condició privilegiada, la història de les esglésies de Santa Maria d'Ègara, és a dir, de Sant Pau, Sant Vicenç, Sant Sadurní, Santa Eulàlia, Sant Just i Sant Pastor, i Santa Maria, encara ens ofereix molts interrogants.

1. Síntesi i cronologia de l'evolució de les esglésies a partir de la documentació

La cronologia que abasta aquest primer diplomatar, i que cobreix l'espai de temps entre el 958 i el 1207, es pot dividir en tres etapes, força clares, de desenvolupament i funcionament de les esglésies: 958-1037, 1038-1112 i 1113-1207. Abans de passar a analitzar-les, però, hem de dir que tenim poques notícies del que passa abans del 958, malgrat que probablement ja existia alguna cosa: l'única notícia certa és de l'any 874, en què un tal Baió va ser amonestat pel bisbe Frodwin (o Frodoí) de Barcelona perquè, sembla, volia tenir una certa autonomia en la presa de decisions. Des de llavors, silenci. Pot ser que ja existís un grup de clergues organitzats al terme, dels quals en sabem alguns noms, però no podem acabar de precisar quin tipus de contacte o relació podien tenir amb les esglésies.

La primera notícia i primera etapa coneguda comença l'any 958, any de la probable instauració de la *domus* de Sant Pau (que després es dirà Sant Pere). Ens trobem, a més, amb una comunitat de clergues seculars estables, que porta-

Perspectiva sud de Santa Maria d'Ègara, just on la documentació i l'arqueologia han confirmat l'existència de l'antiga capella de Sant Just i Sant Pastor. Autor desconegut/Arxiu Municipal de Terrassa, Reg. 18.

ran el manteniment i el funcionament de les esglésies, a més del control dels drets i propietats per elles adquirits. De fet, hi ha moltíssimes donacions i vendes en benefici de les esglésies, tant per a Sant Pere (en major grau) com per a Santa Maria. No ens són pas gaire clares quines eren les funcions de totes dues esglésies, però en tot cas, en aquesta primera etapa, Sant Pere exercia com a veritable centre catalitzador del patrimoni econòmic, en el seu paper de *domus*, mentre que Santa Maria sempre apareix en un segon pla, sense que se'n pugui determinar, a partir de la documentació, cap funció específica. Sabem que hi havia un clergue que la vetllava, però poca cosa més. Durant el segle X i el primer quart del segle XI Santa Maria rebrà algunes donacions, però en poca quantitat.

Entre el 1038 i el 1112 s'aturen les donacions a Sant Pere i a Santa Maria, i disminueix considerablement la documentació. Aquesta disminució vol dir crisi? No exactament. És cert que la *domus* com a institució entra en crisi, però en benefici d'aquella comunitat de clergues seculars que continuava, molt probablement, oficiant el culte a les esglésies (tot i que ara s'emportaven a títol propi el benefici de les noves propietats, és a dir, que actuaven com a particulars en detriment de les esglésies). És contra això que actuarà la coneguda i mal anomenada reforma gregoriana del final del segle XI: els clergues, servidors de Déu nostre senyor, no podrien gaudir de possessions pròpies! Tot aquest règim a Terrassa perdurà fins a la instauració de la canònica agustiniana el 1113. Abans, però, sabem que aquests clergues s'havien organitzat com una gran família a través de la qual els religiosos, amb les seves *fideles* i els seus fills i filles, gaudien d'aquests dominis: podem seguir perfectament tres generacions de clergues que, de pares a fills, per exemple, aprenen a escriure i a redactar documents: Ricard, clergue (1026); l'escrivent Ebri (1060), fill de Ricard i pare de Bernat Ebri, clergue i escriptor (1114). A més, trobem que hi ha espais que podem dir que eren de possessió gairebé absoluta d'aquest grup: per exemple, el lloc anomenat «subtus Egara» o sigui, «sota Ègara» (molt probablement una àmplia zona d'horts i terreny de cultiu que designa la part mitjana del torrent de Paradís).

Com dèiem, tot això s'acabarà amb la instauració a Santa Maria d'una canònica regular agustiniana dependent de l'abadia de Sant Ruf d'Avinyó, el 1113. El procediment va ser el següent: el bisbe de Barcelona i l'abat de Sant Ruf acorden el traspàs de l'antiga canònica rufenca de Sant Adrià de Besòs a Santa Maria d'Ègara, i per tant, s'acorda l'aglutinació de dues institucions en una, amb tots els drets adquirits per ambdues a les etapes anteriors. D'aquesta manera, doncs, es reestructurava l'antiga *domus* en una canònica, que tindria la mateixa missió que l'antiga institució, però que sotmetria els clergues a un règim regular, menys dissolt i més d'acord amb les noves normes de

comportament dictaminades per Roma. El nostre diplomatari presenta els documents del primer segle de vida d'aquesta canònica i reflecteix perfectament com s'estructurava la captació de noves rendes en benefici del priorat; és a dir, al marge de delmes, primícies i tasques, observem l'aparició de testaments que concedeixen donacions pietoses a clergues, escriptors i esglésies. També detectem clarament l'existència d'una xarxa de confreres i confrasses al servei de la institució, amb uns privilegis particulars, com ara el de poder conservar la memòria i el record del seu nom posant-lo per escrit dins un «llibre» o *Memoriale* (el qual serviria per a cantar misses als difunts cada dia de l'any²). D'altra banda, tenim les primeres donacions en ingrés de canonges, i molts altres tipus de documents.

2. L'ampliació de les esglésies conegudes dins el recinte a un total de sis: Sant Pere, Santa Maria i Sant Miquel, més Santa Eulàlia, Sant Sadurn i la ben localitzada de Sant Just i Sant Pastor (antiquíssima capella d'origen visigòtic)

2.1. L'església de Sant Pere era la de Sant Pau, en l'antiguitat? Quina era la veritable advocació de les esglésies durant el bisbat?

Si el lector o la lectora han seguit fins ara, ja es deuen haver adonat que hem parlat de Sant Pau i no pas de Sant Pere d'Ègara. No és una errada: el primer pergami conservat de la col·lecció diplomàtica que presentem, del 30 d'abril del 958, és l'acte de donació d'una vinya per part de Riquil·la i els seus fills a favor de la *domus* de Sant Pau apòstol, «qui situs est in Egara». El document repeteix fins a cinc vegades la referència a la *domus* de Sant Pau, i fins i tot una mà coetània escriu, al dors del pergami: «Carta Sancti Pauli». Ja és ben curiós que, tot just començar, ens trobem davant d'aquest gran interrogant: quina església és aquesta de Sant Pau d'Ègara? El següent document que parla de les esglésies és de l'any 963³ i ja s'hi parla de la *domus* de Sant Pere. Per què, en un espai de temps tan breu (cinc anys), ja hi ha hagut un canvi d'advocació? Pot ser que es tracti d'una qüestió merament de moda, de gust, o bé d'una simple advocació conjunta dels dos apòstols, com trobem en tants casos (tanmateix, als documents mai no apareix cap advocació conjunta, fet pel qual la podríem descartar d'entrada). La condició d'exbisbat i la conjuntura política del moment ens fan pensar en alguna altra cosa, que requereix una petita explicació.

L'any 956 (dos anys abans del document), l'abat Cesari de Montserrat havia viatjat a Santiago de Compostel·la, on s'havia reunit un concili de bisbes gallecs i lleonesos, a fi i efecte de fer-se consagrar arquebisbe de Tarragona en presència

del rei de Lleó, Sanç el Gras. El fet no ha de passar desapercebut, atès que les diòcesis de la Marca hispànica pertanyien en aquell moment a la seu occitana de Narbona; per tant, ningú no es podia fer nomenar bisbe (i ni molt menys arquebisbe de Tarragona) sense el consentiment explícit del metropolità narbonès. Fins aquí, de moment, el que sembla un simple acte d'insubmissió.

Però a la petició que va fer a Santiago, Cesari hi adjuntava una llista de les seus episcopals que li correspondrien; és a dir: Barcelona, Girona, Empúries, Vic, Urgell, Lleida, Tortosa, Saragossa, Osca, etc., i també Ègara! Gairebé 178 anys després de la darrera notícia del bisbat d'Ègara (recordem que aquesta última notícia d'Ègara com a bisbat apareixia a la llista *Oreto*, de ciutats amb seu episcopal, en un manuscrit escrit a Còrdova el 778), recollia una llista en què encara figurava la nostra seu episcopal, la qual, es diu, desapareixia com a bisbat al final del segle VIII. Per tant, no sabem pas si l'interès de Cesari era efectivament el de restaurar el bisbat d'Ègara, però almenys sí que era el de tenir el control sobre el territori que en el seu moment devia haver tingut adscrit. El fet és que, quan tornà a Barcelona, els bisbes catalans i el de Narbona varen objectar a Cesari que no tenia pas raó, que era inútil la seva al·legació que el bisbe de Compostel·la fos successor de sant Jaume: no tenia fonament històric, ja que sant Jaume havia arribat a Hispània un cop mort.⁴ Per tant, als ulls dels bisbes catalans, la decisió dels bisbes gallecs i lleonesos perdia tot el seu efecte. Tinguem en compte l'excusa per més endavant.

Alguns historiadors han intentat demostrar que sant Pau apòstol va venir a evangelitzar Hispània. És evident que per a recuperar la seu metropolitana de Tarragona es va fer servir la suposada arribada de sant Pau i el culte de les relíquies de santa Tecla (germana de l'apòstol) per a legitimar els drets de la seu i intentar-ne la reinstauració. Aquesta presència i inspiració de *sants*, per a la legitimació de drets d'ordre temporal, era a l'ordre del dia, en aquella època. A més, el fet que una església rebés una advocació a sant Pau implicava probablement tenir-ne relíquies o almenys tenir-ne un culte ferm.

Així, doncs, tenint en compte que Narbona no volia per res del món restaurar la seu metropolitana a Tarragona; tenint en compte que l'abat Cesari en aquelles dates ho pretenia; tenint en compte que el culte a sant Pau apòstol podia ser polèmic i utilitzat per a la reclamació d'uns certs drets (en el cas concret d'Ègara, dels drets episcopals del passat); tenint en compte que el culte a sant Pau apòstol tenia molta més força que el culte a l'altre sant Pau, sant Pau de Narbona, (un culte inventat vers el 860 per la seu occitana a fi i efecte de guanyar-se partidaris!), tot plegat sembla indicar que l'advocació a sant Pau apòstol en una exseu episcopal que l'ordinari de Narbona no volia restaurar era més que incòmoda i perillosa. Per aquest motiu, el nou bisbe de Barcelona Pere (que succeeix Guíllarà, mort el 959) molt probablement va impulsar el

canvi d'advocació de sant Pau d'Ègara a sant Pere, un sant molt més de consens, podríem dir-ne.

La qüestió final que se'ns presenta és: aquesta advocació a sant Pau podia ser la de la primitiva seu episcopal? Tenint en compte la devoció per sant Pau al territori de la Tarraconense, atès que es considerava el primer territori evangelitzat directament per l'apòstol a Hispània, creiem que és més que probable. En tot cas, cal continuar investigant.

Vista aèria de l'esperó de les esglésies de Sant Pere, l'espai real que va ocupar tot el complex eclesiàstic des de l'època del bisbat fins al segle XVI. Fotografia: Ginès Pino/Arxiu Municipal de Terrassa, Reg. 685.

2.2. Una advocació a sant Vicenç, a l'església de Sant Miquel?

Aquest punt és més delicat. El document 107 del diplomatarí, datat el 1115,⁵ ens aporta indicis molt interessants que cal interpretar amb deteniment. Es tracta d'un acte de jurament realitzat «per Deum Patrem omnipotentem et per altare consecratum Sancti Vincencii», és a dir, per Déu i per l'altar consagrat de sant Vicenç. El text continua dient: «cuius ecclesi(a) sita est (...) in loco Egarensis», i, per tant, que l'església on rau aquest altar es troba al lloc d'Ègara. No s'especifica, doncs, el nom d'aquesta església. No deixa de ser curiós, ja que, per exemple, Sant Pere i Santa Maria hi apareixen freqüentíssimament;

fins i tot les capelles de Santa Eulàlia i de Sant Sadurní (de les quals parlarem més endavant) ja són conegudes i apareixen a la documentació al segle XI. De Sant Miquel, en canvi, no se'n parla gairebé mai. De fet, els primers documents que parlen certament de Sant Miquel (els quals també figuren al diplomatarí), apareixen a partir del 1185⁶ (amb una aparició dubtosa el 1154⁷). Com és que, ni abans del monestir rufenc, ni a la consagració de Sant Pere el 1112, ni a la donació de les esglésies a Sant Ruf el 1113, ni als documents pontificis no hi apareix Sant Miquel, fins al 1206? No ho sabem. És més que probable que en aquest document 107 es parli d'una església el nom de la qual, com que és el mateix nom que el de l'altar, no cal que sigui repetit de forma redundant al document. És molt freqüent aquest ús en la documentació altmedieval, sobretot en actes de jurament, que sempre es feien sobre altar.⁸ Si hagués estat un altar consagrat a Sant Pere o a Santa Maria, molt probablement no s'hauria especificat. Sense anar més lluny: al document 109 del 1117⁹ es concreta una donació a Déu, a Santa Maria d'Ègara i a l'altar de Sant Adrià, el qual «infra prescriptam basilicam est»! Ho diu ben clar, es troba a l'interior de la dita basílica. Una darrera dada que cal tenir en compte: l'advocació a sant Vicenç és molt freqüent en esglésies visigòtiques i era un sant molt venerat al territori de la Tarraconense. Una advocació a sant Vicenç per a l'actual Sant Miquel, fins i tot ja en època visigòtica, no seria tan improbable: de fet, a Besalú, on també s'hi fundà un monestir rufenc, hi tenim tres esglésies amb advocacions a sant Pere, santa Maria i sant Vicenç. Així, doncs, tenint en compte que fins al 1185 no apareix l'església de Sant Miquel, i que aquesta, com està demostrant l'arqueologia, ja existia des del segle VI, aleshores podem pensar que aquest altar de sant Vicenç es trobava precisament a l'església de Sant Vicenç, posteriorment anomenada de Sant Miquel.

2.3. Una nova església: Sant Just i Sant Pastor

El document 91 del diplomatarí ens ofereix descripcions ben sucoses. Es tracta de la donació a Santa Maria, l'any 1101,¹⁰ d'unes cases que es trobaven a tocar d'aquesta mateixa església. S'hi recull que aquestes cases confrontaven amb d'altres i amb el mateix mur de la basílica, amb la qual cosa molt probablement es feia referència a antigues dependències de clergues o potser de laics, a l'interior de la sagrera del complex eclesiàstic. En una d'aquestes afrontacions, la meridional (és a dir, en direcció on hi havia l'hort del rector, és a dir, sortint a l'esquerra) diu que s'hi trobava una petita capella que «antigament era anomenada de (sant) Just i (sant) Pastor». Tornant al tema de les advocacions que apuntàvem abans, sabem que aquests dos sants germans, de *Complutum* (actualment Alcalá de Henares), van ser molt venerats en època visigòtica. Sense anar més lluny, a la seu de Barcelona hi havia una església amb la mateixa

dedicació. Estem parlant, doncs, d'una nova església del conjunt monumental, tan sols documentada per aquesta notícia. Malauradament, l'original en pergami es va perdre en algun moment no determinat durant el segle XVIII, però gràcies a la visita que va fer a les esglésies Jeroni Pujades, erudit del segle XVII, que el va copiar, ens ha arribat a nosaltres. La còpia feta per Pujades, l'hem haguda de consultar a París, a la Biblioteca Nacional de França, on es troba actualment.

La donació té lloc entre personatges potents d'aleshores, els quals tenien cases a l'interior del recinte de la sagrera, que podien servir d'habitació o bé de magatzem. La situació durant tota l'alta edat mitjana és freqüent. El territori que ocupava la sagrera gaudia d'uns privilegis i de protecció especial. Per tant, no era pas gratuït que els potents volguessin preservar en lloc segur les collites recaptades. En aquest document apareixen personatges com Guadall Domnuç, sotsveguer de Terrassa l'any 1095, o Miret Renard, veritables senyors amb moltes possessions al territori de Terrassa. Al final del document són els fills i parents d'aquests senyors els qui subscriuen l'acte jurídic i, a més, entre aquests senyors potents hi apareix un personatge interessant, un cert *Almagru*, nom de clara ascendència àrab.

2.4. Dues esglésies gairebé oblidades: Santa Eulàlia i Sant Sadurní

Ja hem analitzat tres esglésies, però abans d'endinsar-nos en les peculiaritats de Santa Maria, cal que ens aturem en dues esglesietes, potser simples capelles, de difícil localització, però que formaven part certa del recinte eclesiàstic d'Ègara. Són Santa Eulàlia i Sant Sadurní. Les documentem durant el segle XI, però no en sabem les funcions precises. De Santa Eulàlia sabem que pertanyia a la seu de Barcelona, motiu pel qual és a la documentació de la catedral on en trobem més notícies. Malgrat aquesta escassetat de testimonis, al document número 23¹² del diplomatarí les trobem totes dues. I no és un document qualsevol; examinem-lo de prop: ni més ni menys que el comte de Barcelona Berenguer Ramon I i la seva esposa Sança de Castella, l'any 1026, venen al sacerdot Ricard (primer membre d'aquelles tres generacions de clergues, presents a les esglésies, que hem comentat abans) un alou amb una terra, una casa, horts, recs i aigua a dojo, i arbres, el qual es troba situat «ante Egara vel Sancti Saturnini», és a dir, davant d'Ègara i de Sant Sadurní. Sant Sadurní, per tant, es trobava ben a prop del lloc d'Ègara, és a dir, de les esglésies. No es pot precisar gaire més. En tot cas, els límits de la dita propietat eren un camí que anava d'Ègara envers una *Turre* (la Torre del Palau?), un altre camí que anava cap a Matadepera, i la «ianua», és a dir, la «porta» de la casa d'un individu anomenat Gonter. Especifico aquesta darrera dada perquè són ben poques les notícies de cases amb una localització tan clara com la d'aquest

document. Bé, i Santa Eulàlia? Doncs tal com diu el mateix document, és l'església en què tots plegats es van trobar per a firmar el contracte de venda.

On eren, doncs, aquestes dues esglésies? No ho sabem del cert. Actualment les podrem veure si observem les pedres del pont de Sant Pere, el qual va ser construït al principi del segle XVII amb les restes d'aquestes capelles, com és ben sabut. L'historiador Salvador Cardús, fa temps, va creure poder localitzar Santa Eulàlia a prop d'on, actualment, es troba el carrer de l'Alcalde Parellada. I de Sant Sadurní podríem suposar que no es devia trobar gaire més lluny, potser fins i tot on actualment hi ha la plaça de Mossèn Homs. I és que, en tot cas, ambdues es trobaven dins el recinte eclesiàstic egarenc, el qual ja al segle XII tenia uns límits ben clars.

2.5. Característiques de la sagrera de les esglésies de Sant Pere (o de Santa Maria?): els límits reals del recinte eclesiàstic durant els segles X-XII

Quins són aquests límits? Al document 104¹² del diplomatarí, o sigui, a la donació que fa a Sant Ruf d'Avinyó el bisbe de Barcelona, Ramon, de les esglésies de Santa Maria, a fi i efecte que s'hi instituís un monestir de canonges regulars de sant Agustí, s'hi especifiquen clarament els límits físics on es trobava inscrit el conjunt. El document recita així: «dono a Déu i a l'església de Sant Ruf i al seu abat les esglésies egarenques de Santa Maria, és a dir, tot allò que es troba delimitat per la profunditat dels torrents i, cap al nord, trenta passos eclesiàstics des de l'església de Sant Pere, amb tot allò que es troba a l'interior dels límits d'aquest espai». Diverses són les dades que entenem del text: en primer lloc, que les esglésies de Sant Pere, almenys al segle XII, no es deien així, sinó esglésies de Santa Maria; que el recinte limitava allí on començava la profunditat dels torrents, tant a llevant com a migjorn i a ponent, o sigui, tot l'esperó, i per tant, no tan sols el recinte que actualment tanca les tres esglésies; que el límit nord era de trenta passos eclesiàstics (un metre aproximadament cada pas) a comptar a partir de la paret nord de Sant Pere. Per tant, ens aniríem a situar un altre cop a l'alçada del carrer de l'Alcalde Parellada (allí on segons Salvador Cardús hi havia Santa Eulàlia, no ho oblidem).

L'aspecte del conjunt, doncs, era ben divers de com el veiem a l'actualitat. No oblidem, a més, totes aquelles cases i magatzems, algun hort i els respectius cementiris, que acabaven de decorar el paisatge amb les sis esglésies. De fet, sovint les cases havien de guanyar espai retallant-lo als cementiris. I no són pas pocs els documents del diplomatarí, entre ells alguns dels documents pontificis¹³ (i, per tant, amb una alta força executiva), que procuraven limitar aquestes construccions diguem-ne *abusives*. A partir de la instauració del monestir, però, el paisatge canvià clarament, i es començarà a construir l'edifici

romànic de Santa Maria, amb l'aspecte que observem avui dia. Que s'hi fan obres els anys posteriors al 1113 és evident, i probablement al llarg de tot el segle XII. Els documents ho demostren i moltes són les donacions en testaments que es fan «ad opus Sancte Marie» o «Sancti Petri». Les actuals excavacions acabaran de precisar l'abast de totes aquestes reformes i de conformar el paisatge, no només després del 1113, sinó també del paisatge anterior.

3. Els primers documents que fan referència a la vila del Palau de Terrassa (1180, 1193, etc.)

Des del 958, les notícies que tenim d'assentaments concentrats dins el terme de Terrassa són ben poques. Tenim notícies de cases (recordeu la «ianua» d'en Gonter), de cases construïdes a l'interior del recinte de les esglésies, i de moltes terres de conreu, però d'un poble, d'una vila, res de res. Almenys fins al final del segle XII. Durant aquest temps se'ns parla de l'existència d'una *turre* (probablement l'actual Torre del Palau, tot i que no està gens clar), se'ns parla d'una «mansione de comite»: la mansió o residència del comte? O més aviat el graner del comte? Tot depèn de la interpretació que donem al terme «mansione». Les afrontacions d'aquests documents semblen dirigir els ulls cap a l'actual plaça Vella, però sempre depèn d'on estiguem mirant i sobretot de l'ull que mira.

En tot cas, els historiadors que fins ara han estudiat l'origen i la formació de l'assentament concentrat de Terrassa donen com a primera data segura de la vila la del 1193. Efectivament és així: al document 209¹⁴ del diplomatarí registrem la venda d'un taller «operatorium», que es trobaria a la parròquia de Sant Pere d'Ègara, «in ipsa villa de Palacio». Bé, de viles no n'hi havia gaires; per tant, hem de suposar que es tracta efectivament de la nova vila de Terrassa. Però compte amb el nom! El document ens indica (i ho hem confirmat amb documentació del segle XIII), que durant els primers segles de vida el lloc en realitat es deia «vila del Palau de Terrassa» i no pas vila de Terrassa a seques. És evident, doncs, que la nova vila es crea al voltant d'un palau. Però quin palau? Doncs un palau reial construït pel rei Alfons I a Terrassa.

La novetat del diplomatarí és la publicació d'un document que pot avançar de 13 anys la primera notícia de la vila. Es tracta del document 190,¹⁵ datat l'any 1180, que aporta la resolució d'una sentència judicial. Aquesta explica que les parts van presentar les seves queixes «in Curiam Terracie», a la cúria, a la cort de justícia de Terrassa. Cert, no es parla pas directament de vila, però pensem que l'estructura organitzativa de la nova vila ja podia estar ben formada. En tot cas, no sembla que hi hagi una fundació o una carta de poblament que ens permeti concretar una data (perquè segurament no va ser necessària);

es tracta més aviat del procés de formació d'un assentament concentrat, que es perllonga durant els darrers vint anys del segle XII, el qual entre 1180 i 1193 pren el nom definitiu de «vila» i a partir del segle XIII es forma realment, amb les seves muralles i el fossar, i amb el palau de Terrassa al centre de la vila, flanquejat per la torre que encara veiem.

4. La restitució d'un plànol toponímic de la Terrassa dels segles X-XII. Possessions i patrimoni de les esglésies: esglésies sufragànies i abast territorial de les possessions

A més de les sis esglésies que hem vist que es trobaven al capdamunt de l'esperó de Sant Pere, el territori del terme de Terrassa disposava de moltes altres esglésies i parròquies que n'eren sufragànies i que, per tant, depenien directament de la casa de Santa Maria. Aquestes eren: Sant Julià d'Altura (també dita Sant Julià de Terrassa); Sant Martí de Sorbet i Sant Miquel de Toudell (a Viladecavalls); Sant Fruitós (a l'interior de la vila del Palau, i probablement de nova creació conjuntament amb la vila) i Sant Miquel de Marmellar (al Montmell, Baix Penedès). Totes aquestes esglésies creaven una teranyina de possessions molt complexa que els documents del nostre diplomatarí no acaben d'aclarir del tot. En tot cas, però, sí que podem oferir una abundant llista de possessions que tenien les esglésies, dins i també fora del terme de Terrassa. Al present diplomatarí hom hi ha incorporat tres mapes, amb totes aquestes possessions i la seva localització. Els noms de lloc que hi trobem són els testimonis més antics coneguts de com es deien, fa més de nou-cents anys, els espais on vivim avui dia. Per exemple, ja tenim constància del topònim de *les Arenes* (que fa referència a la riera que veiem actualment), o del de *Parets Antiques* (un topònim ben suggerent, fins i tot perquè sembla que indica l'existència de restes arqueològiques), que es trobava al pla del Bonaire; el topònim *Paradís* (que potser fa referència a un cementiri ben antic, localitzable al voltant de l'actual carrer de la Fontvella); el topònim *Fonte Veccula* («font vella»), que fa referència, no pas al carrer que coneixem, sinó a un espai de conreu a l'alçada de can Boada del Pi; el topònim *Palacio*, situat a prop d'on hi havia el vapor Gran, al carrer de Sant Genís, i que designaria una construcció d'origen àrab. Aquesta disposava d'un canal d'irrigació que captava l'aigua de la font del puig Novell i, passant per aquest *Palacio*, es dirigia vers *Alcuba* i *Palacio Fracto*, topònims també probablement d'ascendència àrab, que donaven nom a l'actual polígon industrial del Segle XX). Tenim d'altres topònims com el *Pla* (un gran espai de conreu a la part occidental de la riera del Palau, que ocupava una gran part de l'actual barri de Ca n'Aurell), o bé *Basea* (una zona d'horts i de molins situada cap a Can Jofresa), així com el que ja hem vist de *Subtus Egara* o el mateix *Bogunyà*, entre molts d'altres.

S'han pogut reconstruir, per al segle XII i l'inici del XIII, les possessions de Santa Maria fora el terme de Terrassa. Amb la instauració del monestir de Santa Maria, en concret, s'aglutinen els antics dominis de la *domus* de Sant Pere amb els del monestir de Sant Adrià de Besòs, fet amb el qual el patrimoni s'incrementa considerablement. Per exemple, hi havia possessions a Sant Pere de Vilamajor, a Cànoves, a Perafita i a Montornès del Vallès (al Vallès Oriental); a Santa Perpètua de Mogoda i a Montcada i Reixac (Vallès Occidental), i a Sant Andreu de Palomar, a més de cases dins la ciutat de Barcelona i terres a Cornellà de Llobregat (tot al pla de Barcelona). També gaudien de dominis a Vacarisses i Rellinars, i fins i tot a zones més allunyades, com ara Rubió o la Manresana (a la comarca de l'Anoia) o a Sant Miquel de Marmellar (al Baix Penedès).

Malgrat tot, i malgrat la important extensió d'aquest patrimoni, hem de dir que es tracta d'un patrimoni petit, bastant reduït en comparació amb els dels monestirs de Sant Llorenç del Munt o de Sant Cugat. Els drets d'explotació del territori dins el terme de Terrassa pertanyien en la seva major part al comte de Barcelona o bé al bisbe de Barcelona, i el paper de Santa Maria de Terrassa, tot i que certament preponderant dins el terme, era bastant secundari o nul en d'altres zones del territori català.

El diplomatarí que presentem documenta l'inici i els orígens d'una institució eclesiàstica, que no era l'única al terme de Terrassa, el poder de la qual creixerà considerablement, sobretot a partir del segle XII i durant la primera meitat del segle XIII; sembla que després torna a declinar lentament fins al final del segle XVI. En tot cas, ens aturem a la primera part de la història de la institució, sense negar que, malgrat tot, la veritable feina està gairebé tota per fer. Encara hi ha molts dubtes sense resoldre: quan s'acaba veritablement el bisbat d'Ègara? Quin és el veritable grau d'influència de la conquesta musulmana al territori episcopal d'Ègara, que certament n'hi va haver? Qui hi havia, amb quins noms i cognoms? I, sobretot, en quines dates concretes es posa en funcionament tota la xarxa eclesiàstica al terme de Terrassa? Com era la societat del territori entre els segles IX i XII? Molts interrogants que, amb un estudi sistemàtic, rigorós i aprofundit dels documents del present diplomatarí i de totes les altres fonts editades, poden tenir solució i ajudar tant a les excavacions que s'han dut a terme dins el recinte com a la investigació en arxiu. Animo tothom, doncs. Els documents donen la informació si se sap trobar, si es pot trobar i sobretot si es vol cercar, i amb aquests indicis l'historiador fa la història i l'explica.

NOTES

1. El present text és en essència el que vàrem llegir el dia 19 de setembre del 2002, a la presentació de l'obra: PUIG, P.; RUIZ, V.; SOLER, J. *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona: Fundació Noguera, 2001. Hem corregit alguna imprecisió i hi hem afegit algunes notes que faciliten la comprensió de tot plegat.
2. Doc. 171 del diplomatari, 16 de novembre del 1169: «et ut inter canonicos in libro memoria eius scribatur».
3. Doc. 3, 24 de gener del 963.
4. ORDEIG, R. *Catalunya carolíngia. Els comtats d'Osona i Manresa*. Barcelona: IEC, 1999. El document 1080 diu: «quia istum apostolatum quod est nominatum Spania et occidentalia, dixerunt [els bisbes catalans] non erat apostolatum sancti Yacobi quia ille apostolus interfectus hic venit».
5. Doc. 107 del diplomatari, 16 de juny del 1115.
6. Doc. 203 del diplomatari, 29 de novembre del 1185.
7. Doc. 141 del diplomatari, 24 d'abril del 1154. Es tracta d'un document pontifici del papa Anastasi IV, transmès per una còpia tardana, de mitjan segle XVIII, editada per primera vegada per Albert Carrier l'any 1933. Sospitem que l'edició de Carrier actualitza les denominacions i reconstrueix el text de la butlla amb l'advocació a Sant Miquel, en comptes de Sant Joan o Sant Julià, com apareix en d'altres butlles també publicades al present diplomatari. El document 143 és un altre document pontifici expedit per la cancelleria d'Adrià IV el 17 d'abril del 1155, pel que sembla, en què es parla que al dors de la còpia en pergamí conservada a l'AHCT hi ha la minuta del testament de Bernat de «Seriis», redactada al segle XII. En aquesta minuta hom hi llegeix: «Dimito corpus meum in cimiterio Sancte Marie cum IIII solidis, et [±6] IIII solidos, et *presbiteris Sancti Vincentii IIII solidos.*» Aquest Sant Vicenç és el que estem noticiant?
8. Exemples extrets d'UDINA I ABELLÓ, A. *La successió testada*. Barcelona, 1988. 962, maig, 13 (núm. 11): «iuramus in primis, per Deum Patrem Omnipotentem, per Ihesum Christum, filium eius, Sanctumque Spiritum qui est in Trinitate unus et verus Deus, *per hunc locum venerationis Sancti Crucis cuius baselica sita est infra muros civitatis Narbona, supra cuius sacrosancto altario* ubi as conditione manu nostras continemus vel iurando contangimus»; 964, agost, 31 (núm. 12): «iurati autem dicimus in primis per Deum Patrem Omnipotentem, per Ihesum Christum, Filius eius, Sanctumque Spiritum, qui est in Trinitate unus et verus Deus, *et per reliquias Sancti Fructuosi (...) cuius baselica sita est in comitatu Minoresa, in terminio de castra Terciolo, supra cuius sacro sancto altario* ubi has condiciones manibus nostris continemus»; 986, octubre, 12 (núm. 26): «iuramus in primis per Deum Patrem Omnipotentem *et super altari Sancti Christofori martir Christi, in cuius honore ecclessia sita est in comitatu Gerundense in valle Gugulus supra cuius sacro et sancto altario* ubi has condiciones manibus nostris continemus»; 1024, novembre, 9 (núm. 134): «iuramus in primis per Deum Patrem Omnipotentem *et super altare Sancti Andree apostole in cuius honore situs est in pago Ierundense in villa Villano in domum Sancti Petri.*»
9. Doc. 109 del diplomatari, 5 d'octubre del 1117.
10. Doc. 91 del diplomatari, 1 de novembre del 1101.
11. Doc. 23 del diplomatari, 29 de desembre del 1026.
12. Doc. 104 del diplomatari, 18 d'octubre del 1113.
13. Doc. 132 del diplomatari, 12 de desembre del 1149.
14. Doc. 209 del diplomatari, 15 de setembre del 1193.
15. Doc. 190, 23 de juliol del 1180.